

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva
A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint
Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter
*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella
Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes
*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer
A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történelmi gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · A *decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

„ADDIG A BÉKESSÉG, MIG SZOMSZÉD AKARJA”¹ Trianon és a magyar–szomszéd viszony napjainkban

ZAHORÁN CSABA

.....
"PEACE WILL LAST AS LONG AS THE NEIGHBOUR WANTS IT."

Trianon and the Relationship of Hungary to her Neighbours in Our Day

The keynote paper of Csaba Zahorán examines the role and possibilities of historians and historiographies in the region with regard to Trianon in the triangle of history writing, politics and everyday life. On the occasion of the centenary of the end of World War I, and focussing primarily on the period following the changes of 1989–90, the author explores the phenomenon of Trianon, which determined the relations between Hungary and her neighbours, and in some way concerns everyone in the region, while emphasising the importance of dialogue and the need to somehow settle the problem.

Keywords: everyday life, historiography, politics, Trianon-phenomenon, neighbourhood
.....

Egy közelgő évforduló²

2014, vagyis az első világháború kitörésének századik évfordulója óta minden egyes évvel közelebb kerülünk a világháború végének felidézéséhez is. 2018 őszén–telén lesz egy évszázada, hogy a háborús vereség hatására felbomló Osztrák–Magyar Monarchiából – és benne a történelmi Magyarországból – kiváltak a nem magyar (román, szlovák, délszláv és más) népcsoportok, amelyek elitjei új állami keretek között képzeltek el népiük jövőjét. Az évforduló szimbolikus jelentőségére való tekintettel Romániában már több terv is született a centenárium – a mai Románia alapító aktusának tekintett 1918-as év – jövőre esedékes megünneplésére. Szlovákiában Csehországgal közösen fognak majd reflektálni az évfordulóra, noha a szlovák viszonyulás az első Csehszlovák Köztársasághoz nem olyan egyértelmű, mint Nagy-Románia román emlékezete. Ehhez képest Ausztria és Ukrajna esete kissé más, a délszláv államoké pedig összetettebb, de bizonyára itt is megemlé-

Zahorán Csaba, PhD, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport, MTA „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport.

¹ Magyar közmondás. Forrás: *Válogatott magyar közmondások*. Szerk. Erdélyi János. Pest, 1862. <http://mek.oszk.hu/07700/07767/07767.htm#23>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.)

² A vitaindító 2018 nyarára készült el. Mivel a vita többi résztvevője erre a szövegre reagált, ezért utólag csak minimális – inkább stiláris jellegű – változtatásokat hajtottam végre benne.

keznek majd a történekről. A jelzett ellentmondás tehát jó eséllyel soknyelvű, egymással rivalizáló vagy egymást kölcsönösen ignoráló nemzeti narratívák kakofóniájába torkolthat, amelyben mindenki csak tovább hajtogatja a saját kizárólagos – és gyakran már una-
 lomig ismert – igazát.

Vagy mégis van alternatíva? Vajon lehet-e találni egy közös, nemzetek fölötti „nagy” narratívát vagy több, egymással dialogikus viszonyba hozható elbeszélést „Trianonról” (hogy most a magyar–szomszéd viszonylatra szűkítsem a Monarchia végét és az új rend kialakulását)? Elképzelhető-e olyan értelmezése az eseményeknek, amelyet többé-kevésbé nemzetközi szakmai konszenzus övez, és amely egyúttal a laikus (nemzeti) közvélemények számára is érthető, befogadható, mi több, akár köztudatot/történeti tudatot formáló hatással is bír?

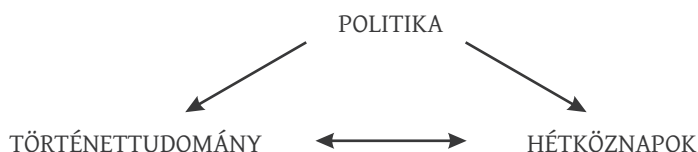
Csak az értelmiségiek ügye?

„Trianon” – vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának és következményeinek a kérdésköre – még napjainkban is számos lényeges vonatkozásban befolyásolja az életet az egykori Monarchia utódállamaiban. A magyar, szlovák és román történészek, társadalomtudósok, egyéb értelmiségiek és politikusok között komoly szakmai és közéleti eszmecsere, barátságos viták vagy sértődésekkel végződő összejövendők témája „Trianon” – legyen szó a történelmi Magyarország felbomlásának, a béketárgyalások lefolyásának vagy az előzmények és következmények eltérő értelmezéseiről. Bár lehet, hogy mindez csak egy viszonylag szűk társaság foglalatosságának tűnik, tényleges hatásai azonban jócskán túlmutatnak ezen a körön. Legszenbetűnőbb megnyilvánulásával talán az adott országok kisebbségpolitikájában találkozhatunk, vagyis az államok viszonyulásában a kisebbségekhez, de az is releváns kérdés, hogy milyen funkciót tölt be „Trianon” a politikai életben – hogy csak egy klasszikus példát, a „magyar mumust” említsük, amely a magyar kisebbségek igényei vagy Magyarország kapcsán, illetve figyelemelterelés céljából bármikor megidézhető.³ „Trianon” azonban olyan helyeken is képes felbukkanni – ha észrevesszük –, ahol pedig nem is várnánk: például a közigazgatás kérdéskörében (decentralizáció), a terület- és infrastruktúra fejlesztésében, vagy pedig a nemzetközi kapcsolatokban (pl. Koszovó elismerése kapcsán Szlovákia és Románia vezetői kimondatlanul, de egyaránt úgy látják, hogy az a magyar szeparatizmus/revizionizmus számára lenne precedensértékű). De kihat a hétköznapokra is: a tágabb értelemben vett nemzettudatra, és a kisebbségi attitűdök mellett a „többségieket” is befolyásolja, vagyis hogy ők miképp viszonyulnak „kisebbségi polgártársaikhoz”. Ezen túl a kulturális termelés különböző szereplői az azóta eltelt száz év alatt számtalan módon sajátították ki, tették fogyasztathatóvá, ami által az egész téma a mai (populáris)

³ Noha az utóbbi években mintha némiképp háttérbe szorult volna, a „magyar mumus” sokáig megbízható eszközként volt jelen a román és szlovák politikában, és még jó ideig vissza is térhet. Közvetlen, hasonlóan valóságos elődjének tekinthető a „pánszláv” és a „dákoromán” mumus az 1918 előtti magyar nyilvánosságban.

kultúra részévé vált.⁴ A populáris kultúra logikájának megfelelően a „Trianon-jelenség” folyamatosan újra átélhető élménnyé alakul, és ahhoz, hogy megmaradhasson „élménynek”, különböző, egyre változatosabb formákban jelenik meg.

Ha kissé sematikus és leegyszerűsítve is, de megpróbáljuk rendszerezni a Trianon-diskurzust, akkor három nagyobb síkot különböztethetünk meg – a politika, a történettudomány és a hétköznapok síkját –, amelyek egymással is szoros összefüggésben és folyamatos kölcsönhatásban vannak.

E háromszögön belül napjainkra a már említett kulturális termelés és fogyasztás vált az egyik kulcsfontosságú tényezővé, ez az, ami – elsősorban a magyar nyelvterületen – az egész konstrukciót a leginkább mozgásban tartja és élteti. De hogy jönnek mindehhez a történészek? Bár a történettudománnyal hivatásszerűen foglalkozók ma csak az egyik – és nem is a legjelentősebb – tényezőt alkotják ebben a felállásban, felelőségük mégis rendkívül nagy. A történészek ugyanis azok, akik az egyes nemzetek történeti tudatát mintegy „hivatalból” (igaz, elvileg szigorúan szakmai alapon) konstruálják és formálják. És ez még akkor is így van, ha az utóbbi évtizedekben egykori hegemóniájuk fokozatosan szertefoszlott és intellektuális befolyássá szelődött – szakmai autonómiájuk növekedése mellett. A szemléletbeli, technológiai és oktatáspolitikai változásokkal,⁵ illetve – mindezzel szoros összefüggésben – a kulturális termelés átalakulásával párhuzamosan kettős folyamat figyelhető meg a térségünkben többek közt „Trianon” kapcsán is. Egyrészt megkezdődött a nagy „nemzeti narratívák” és a belőlük építkező „nemzeti történeti tudatok” dezintegrációja, szétöredezése,⁶ másrészt a hangsúlyok olyan területek felé tolódnak el, ahol már nem a „mértadó” történészek hangja a meghatározó. Mindazonáltal továbbra is elsősorban a történészek azok, akik a történelemkönyveket írják, vagy legalábbis az ő megállapításaik kerülnek bele a tananyagba és a szakmai publikációkon túl a népszerűsítő kiadványokba is. A történészekre hivatkoznak – pontosan vagy pontatlanul – a politikusok, őket kérdezik meg – jó esetben – a médiában és így tovább. Bár a kulturális termelést és fogyasztást egyre kevésbé tudják irányítani, az ellenőrzés és legitimáció mechanizmu-

⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Feischmidt Margit: Nemzetdiskurzusok a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. In: Feischmidt Margit et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Bp., 2014. 7–47. [Előszó.]; Uő: Populáris kultúra és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai. In: uo. 51–81.

⁵ Értem ez alatt elsősorban a posztmodern szemlélet hatását, az internet térhódítását és a felsőoktatás tömegessé válását.

⁶ Erre Szarka László mutatott rá egy 2012-es, pozsonyi történetstálálkozó folyamán.

sai révén még mindig a történeti és nemzettudat alakításának fontos forrásai. A fentebbi hármás felosztás alapján ezért most néhány példával próbálom meg szemléltetni, hogy a történészek munkája milyen változatos módon érvényesül a különböző területeken: elsőként egy szűkebb szakmai, majd tágabb politikai, végül még tágabb „identitásbeli” összefüggésben.

Trianon és a nemzeti történettudományok

„Trianon” történeti értelmezései kapcsán az első központi kérdés, hogy a történetstársadalmak („a szakmák”) – Magyarországon és a szomszédos országokban – miképp viszonyulnak az első világháború lezárásához és következményeihez. Milyen, többé-kevésbé „hivatalosnak”, „fősdorbelinek” vagy legalábbis dominánsnak tekinthető álláspontot alakítottak ki a téma kapcsán arról, hogy mi, hogyan és miért történt 1918–1920 között. A nem magyar népek évtizedes (évszázados) kollektív nemzeti törekvései valósultak-e meg a kedvező körülmények közepette, vagy a háború katalizált egy egyetemes trendet, és több más multi-etnikus államalakulattal együtt szétzilálta a történelmi Magyarországot is? Egy egyre instabilabb és soknemzetiségű államalakulat helyébe kompaktabb és szilárdabb nemzetállamok léptek, vagy egy nagyhatalmat több hasonló, csak kisebb multi-etnikus ország váltott fel, miközben a nem magyar többségű régiók mellett a magyar etnikai terület jelentős része is az utódállamokhoz került? Egy anakronisztikus és megújulásra képtelen államalakulat helyébe újak léptek, saját modernizációs elképzeléseikkel, vagy a Monarchia felbomlása egy megreformálható (sőt, manapság gyakran az EU elődjeként is emlegetett) ország – és vele az egész régió – harmonikus fejlődését akasztotta meg?

Ha pedig nem létezik „egységes”, konszenzuális vagy legalább domináns „nemzeti” álláspont, akkor milyen vélemények versengenek egymással, és milyen viták övezik a témát az egyes nemzeti nyilvánosságokban?⁷ Hogyan merülnek fel a kérdések; milyen folyamatokba, milyen történeti – adott esetben ideológiai – konstrukciókba illeszkednek az egyes események, és milyen narratívák állnak össze a láncolataikból? Az elbeszélések pedig hogyan viszonyulnak a nemzetközi tudományos trendekhez (posztmodern megközelítés, mindennapok története, elitkutatások, a kisember sorsa és szerepe stb.), és folytathatnánk. És ami még tovább vezet: mi ezeknek a narratíváknak a szerepe? Bírnak-e nemzetépítő vagy egyéb identitáspolitikai (netán pártpolitikai) és legitimációs funkcióval?

A kérdések sorát még folytathatnánk, de inkább egy frissebb példát említenék a szakmai nézeteltérések közvetett – de attól nem kevésbé valós – következménye kapcsán. Tavaly ősszel, Miloš Zeman cseh államfő egy beszédében megemlítette a magyarok 1919-es, Szlovákia elleni invázióját.⁸ Egy köztársasági elnök kijelentéseivel szemben ugyan lehetünk

⁷ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. *Történelmi Szemle* 54 (2012) 470–472.

⁸ 1919-es „magyar invázióról” beszélt a cseh elnök. *Mno.hu* 2016. október 28. <http://mno.hu/kulfold/1919-es-magyar-invaziorol-beszelt-a-cseh-elnok-1368913>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.) A beszéd eredetijét lásd Dokument: Projev prezidenta Miloše Zemana při udílení státních vyznamenání.

nagyvonalúbbak, mint egy történész esetében, de itt több szempontból is komoly dologról van szó. Az állítás ugyanis az 1918–1919-es események hagyományos (cseh)szlovák (és román) értelmezésében gyökerezik, amely többé-kevésbé mindmáig érvényesnek tekinthető a cseh, szlovák és román történészek köreiben. A gond egyrészt az, hogy Zeman kijelentése a „Szlovákia elleni magyar invázióról” a későbbi állapotokból (államhatárokból), valamint a csehszlovák és román igényekből indul ki, teljesen anakronisztikus módon. Hiszen a békeszerződés aláírása előtt, a folyamatosan változó (és az azokat kijelölő antant-hatalmak és szövetségeik által sem betartott) demarkációs vonalakon állomásozó magyar csapatok nem is támadhatták meg az akkor még – „politikai értelemben” épp csak körvonalazódó, bizonytalan határú – Szlovákiát, hanem tulajdonképpen a történelmi Magyarország területén védekeztek, mondhatni teljesen legitim módon. Ráadásul 1919 tavaszán már mélyen a magyar etnikai határokon belül próbálták megállítani az eredetileg a nemzeti önrendelkezés elve alapján előrenyomuló csehszlovák és román erőket. (Legalábbis északon, Salgótarján és Miskolc környékén. Keleten a Zám–Csucsá–Szinérváralja-vonal volt az utolsó, katonailag még tartható front a korábbi megállapodásokat rendre egyoldalúan felrúgó és az addig megszállt területeken véglegesen berendezkedő román hadsereggel szemben.) A másik probléma – vagyis hogy 1919 tavaszán tulajdonképpen nem is a Magyarországi Tanácsköztársaság erői támadtak, hanem a csehszlovák és román csapatok folytatták korábbi offenzívájukat, hogy a magyar küldöttség nélkül már hónapok óta folyó béketárgyalásokkal egy időben minél több területet birtokba vegyenek – ehhez képest apróságnak tűnik. Jóllehet újabban ezt is feszegetni kezdték egyes szlovák és román történészek,⁹ de még feltehetően eltart egy ideig, amíg ez a kicsi – de nem jelentéktelen – részlet tovább árnyalja a történelmi tudatot és a magyarokhoz való viszonyulást általában. Az eset rámutat arra, hogy az elemzett szakmai tévedés (és részben célzatos torzítás) hatása a szélesebb köztudatban – jelen esetben a Zeman elnök által megtestesített politikai szférában – is kimutatható, és történetileg is hozzájárul a mindenkori magyar agressziót (irredentizmust) felemlető diskurzus érvrendszeréhez.

Trianon a politika síkján

„Trianon” nemcsak a mai Szlovákia és Románia területi állományát „szentesítette”, hanem azt is – legalábbis szlovák és román nézőpontból –, hogy Szlovákia és Románia elsősorban az ottani többségi (domináns, „államalkotó”) nemzeté. Így mintegy előre „legitimálta” a szlovák és román nemzetállam-építést, amely – folytatva a 19–20. századi nyugati (és magyarországi) példaképek gyakorlatait – az állam nemzetiesítésével¹⁰ és a különféle kisebb-

Novinky.cz 2016. október 29. <https://www.novinky.cz/specialy/dokumenty/418979-dokument-projev-prezidenta-milose-zemana-pri-udileni-statnich-vyznamenani.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.)

⁹ Lásd Marián Hronský: *Trianon. Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava, 2011. 219–220.; Lucian Leuştean: *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918–1920*. Iași, 2002. 77–86.

¹⁰ Lásd Rogers Brubaker: *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában*. In: uő: *Nacionalizmus új keretek közt*. [Ford. Erdősi Péter.] Bp., 2006. 61–81.

ségi csoportok asszimiláció révén történő integrálásával zajlik.¹¹ A nemzetállam-építést pedig a többségi (cseh és szlovák, román stb.) történészek, politikusok és értelmiségiek áldozatos összmunkájával létrehozott – a saját nemzeti törekvések megkérdőjelezhetetlen jogosságának és elsőbbségének, a „történelmi igazság” 1918-as visszaállításának, valamint a korábbi magyar nemzeti elnyomás és „elnemzetlenítés” visszafordításának és orvoslásának ideológiai, egyszerre morális és teleologikus – konstrukciója legitimálja. A nemzetállam-építés bármilyen kritikai vizsgálata egyúttal „Trianon” megkérdőjelezésévé is válik, akár történettudományos, akár kisebbség- vagy emberi jogi pozícióból kerül rá sor. Azaz kapásból revizionistának lehet bélyegezni, és ekként még csak foglalkozni sem kell vele. Ez az 1918 utáni korszakok többségi feldolgoásaiban – a magyar kisebbség (és általában a kisebbségek) kérdésének elbagatellizálásában, illetve a magyar törekvések egyszerű irreudenta vagy sérelmi politikaként való beállításában – is jól tetten érhető.

Ám a „többségi Trianon-szindróma” a politikában nemcsak a nemzetállam szintjén nyilvánulhat meg, hanem „alatta” és „fölötte” is. Például 1992 és 2004 között a magyar irredentizmus fantomjával tartotta lázban Kolozsvárt – magát pedig a polgármesteri székben – a sovinizta Gheorghe Funar, de még tizenkét évvel bukása után sem sikerült elérni, hogy a városban élő közel ötvenezer magyar használhassa anyanyelvét a hivatalos életben, és a köztereken magyar feliratok is megjelenhessenek. A nemzetállami szint fölött pedig a külpolitikában is jelentkezik. A magyar–szomszéd államközi kapcsolatokra kifejtett hatását talán felesleges ragozni, de érezhető például Koszovó függetlenségének el nem ismerésében Pozsony és Bukarest részéről (más, önmagukat szintén nemzetállamként meghatározó államokkal együtt), vagy abban a bizalmatlanságban, amellyel Románia az orosz–ukrán konfliktus kapcsán tekint Magyarországra. És ez utóbbi esetben nem az a fő kérdés, hogy Oroszország milyen módon osztja meg a NATO keleti tagállamait sajátos „hibrid hadviselésével”, hanem az, hogy miképp lehetséges, hogy a kisebbségi kérdés és a „nemzeti érdekek” ma is olyan szerepet kaphatnak két katonai és politikai szövetséges viszonyában, mint a két világháború környékén.

A szomszédos országok értelmiségijeitől már szintén többen rámutattak ennek a monolitikus ideológiai konstrukciónak a tarthatatlanságára, valamint a belőle eredő nemzetállami szemlélet következetlenségeire és meghaladásának időszerűségére. A trianoni monolit lebontása ugyan politikai és társadalmi következményekkel járó ügy, de gyökerei szakmaiak is, így a szakemberek számára továbbra is nagy kihívást jelent.

Trianon és az „egyszerű emberek”

Ami a hétköznepokat és az „egyszerű emberek” világát illeti, „Trianon” ezen a síkon szinte láthatatlanul érvényesül, de ha jól megvizsgáljuk, adott esetben szó szerint kézzelfoghatóvá válik a hatása. A „Trianon-szindróma” ugyanis a történelemtankönyvek, a népsze-

¹¹ Jobb esetben, ugyanis durvább eljárásokra is jócskán akad példa az 1945 utáni időszakból – az elűzéstől a lakosságcsere át a kivándorlás „támogatásáig”.

rűsítő kiadványok, a média és a szóbeli hagyomány (családi emlékezet stb.) révén 1918 óta ugyanúgy beleivódott a szlovák, román stb. „átlagember” nemzettudatába, mint a magyaréba, csak „többségi” oldalról, vagyis ellenkező előjellel. Ez a napjainkban zajló kulturális fogyasztásban fokozottan érvényesül.

A többnyire a mából vagy legfeljebb a közelmúltból kiinduló „átlagember” számára a 20. századot alig megélt *Uhorsko* vagy *Regatul Ungariei* a történelem mitikus kódéba vész, és ő reflexszerűen inkább a mai állapotokat keresi a múltban is. Ezt sok román és szlovák értelmiségi, valamint Bukarest és Pozsony nemzetállami logikája – és például az annak megfelelően működtetett hivatalos emlékezetpolitika – egyaránt támogatja. Mint ahogy az is megfelel a többségi nacionalizmusnak, hogy a történelemben kevésbé járatos és a kisebbségek iránt nem kifejezetten érdeklődő szlovákok és románok – márpedig az emberek többsége ilyen, Magyarországon is – számára természetes, hogy Szlovákiában mindenki szlovák, Romániában pedig mindenki román. A *Saul fia* című film Oscar-díja kapcsán Romániában így hivatkozhattak büszkén – románként – az egyik főszereplőre, a nagybányai (vagyis romániai) születésű Molnár Leventére. De a jelenség közismert, számos más jelentős személyiség – művészek, sportolók stb. – kapcsán lehetett már vele találkozni, pár évvel ezelőtt például a Nobel-díjas Herta Müllernél került ismét elő.¹² Ennek fényében nem csoda, hogy sok többségi ember őszintén rácsodálkozik arra a tényre, hogy magyar nemzetiségű emberek tömegei („polgártársai”) élnek vele egy országban, akik pedig nem vendégmunkásként jöttek hazájába. (Sőt, nem is akarnak „hazamenni” Magyarországra, ha épp nem tetszik nekik valami, hanem odahaza, Szlovákiában vagy Romániában szeretnék magukat otthon érezni.) Ebből a tájékozatlanságból fakad gyakran a „na Slovensku po slovensky” és a „vorbiți numai românește!” magától értetődősége.

Mindebből számos kérdés következik, amelyek közül itt csak néhányat teszek fel: vajon célszerű-e (és szakmailag is helyénvaló-e) tovább haladni ezen az úton? Milyen következményekkel jár mindez a szlovákok és románok újabb és újabb nemzedékeinek múltszemléletére és ismereteire nézve? Nem vezet-e hasonló önbecsapásokhoz és nemzettudat-torzulásokhoz, mint amilyeneket a magyar nacionalizmus egyik zenitjén, a millenniumi ünnepek idején annyira kifogásoltak a nem magyar értelmiségiek, mégpedig nem is alaptalanul? Hogyan lesznek képesek feldolgozni, hogy minél mélyebbre merülnek a „saját” történelmükben, annál több „idegennel” találkoznak (amit a magyar nevek elszlovákosítása is csak látszólag tud enyhíteni)? A múltbéli sokszínűség elutasítása negatívan befolyásolhatja általában a „mássághoz” való viszonyulást is, mint ahogy a nemzetállami ideológia és a multietnikus valóság közötti feszültség is intoleráns többségi identitás kialakulásához vezet. Olyanhoz, amely hajlamosabb elutasítani a kisebbségeket vagy az eltérő véleménnyel bírókat, mi több, marginalizálni és diszkriminálni a „másságot” megtestesítő csoportokat, vagy akár csak közönyösen eltűrni ezt (aminek tragikus

¹² Ioana Ene Dogioiu: Herta Muller nu e romanca. *Ziare.com* 2009. október 11. <http://www.ziare.com/politica/stiri-politice/herta-muller-nu-e-romanca-913014>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.) A jelenség magyar viszonylatban is jól ismert, például Kertész Imre kapcsán, hiszen a zsidó származású magyarokat a magyar nemzetből „kizáró” magyar antiszemita is tudnak büszkén beszélni a magyar Nobel-díjasokról (akik szinte mind zsidó származásúak voltak), és ez nem okoz bennük semmilyen kognitív disszonanciát.

hagyományai vannak a régiókban is). A többségi intolerancia és frusztrált nemzettudat kimutathatóan hozzájárul a szélsőséges pártok és ideológiák népszerűségéhez az egész térségben.

Fősodrok és perifériák

A fentebb kifejtettek miatt a 19–20. század történetének kutatása során továbbra is rendkívül fontos a sokat hangoztatott, de valamiért mégis kevesebbek által alkalmazott empátia, nyitottság és önreflexió, valamint a kettős mérce következetes és szigorú kerülése. Noha a szakemberek általában igyekeznek kerülni a „moralizálást” és az ítélezést, talán inkább attól kellene tartani, amikor ez szelektíven történik. Vagyis ha már moralizálunk, akkor moralizáljunk következetesen: a kisebbségek integrálásának és/vagy asszimilálásának erkölcsi dimenzióját „Trianon” előtt és után egyaránt vizsgáljuk meg, és ugyanazokat az erkölcsi szempontokat alkalmazzuk mindkét esetben – természetesen mindig tekintetbe véve az adott kontextust (a kor „szellemét”, normáit és viszonyait) is.

A Trianonnal kapcsolatos „kényes kérdések” kapcsán Romániában és Szlovákiában mintha némileg nehezebb helyzetben lennének a történészek, mint Magyarországon. A nemzetállami ideológia hatása és a hozzá kapcsolódó politikai és társadalmi elvárások továbbra is erősen érezhetőek. Ez természetesen nem csak Trianon kérdéskörére igaz – jócskán akadnak olyan témák, amelyek mindhárom országban kényesnek számítanak, és ezért félnek őket bolygatni, ha viszont mégis hozzájuk nyúlnak, akkor komoly vitákat gerjesztenek. Magyarországon például ilyennek számít a magyar zsidóság kirekesztésének, jogfosztásának és nagyobb része elpusztításának tragikus folyamata, illetve a második világháború időszaka – a revíziós sikerektől a Szovjetunió elleni háborún át a holokausztig és az ország megszállással végződő felszabadításáig, vagy akár a Tanácsköztársaság, a Horthy-rendszer és az 1945 utáni korszak megítélése. De idesorolhatjuk még a Monarchia utódállamaiban zajló integrációs kísérletek felemás eredményeit és a magyar nemzet „szétfeljődését” is.¹³ (Ezek a viták persze Szlovákiában és Romániában is zajlanak: például a háborús szlovák állam és vezetői vagy Ion Antonescu személye és rendszere körül.) És bár a rendszerváltással párhuzamosan Trianon kapcsán a magyar történészek között is újra megjelentek a „magyar igazság” kizárólagosságát hirdető, az ő hatásuk – legalábbis egyelőre – marginális maradt. Más szóval: Magyarországon a Trianonnal kapcsolatos „nemzeti kérdés” – azaz a multietnikus Magyarország nemzetiségi politikája és az első világháború után határon túlra került magyar közösségek, illetve a revízió története – folyamatosan komoly viták tárgyát képezi,¹⁴ ugyanakkor feldolgozásában továbbra is a szakmai-kritikai megközelítést a nemzeti elé helyező fősodor a mérvadó. Még akkor is,

¹³ Ezzel kapcsolatban lásd Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Bp., 2015.

¹⁴ Lásd pl. az *Élet és Irodalom* (= ÉS) hasábjain, 2010–2011-ben megjelent vita írásait: Kovács Éva: Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg – Trianon traumatikus emlékezetéről. *ÉS* 54 (2010) 39. sz.; Ungváry Krisztián: A meg nem értett Trianon. *ÉS* 54 (2010) 49. sz.; Kovács Éva: Csak azért is: neurózis. *ÉS* 55 (2011) 4. sz.; Ungváry

ha ez a magyar nyelvű nyilvánosságban nem mindig egyértelmű, és a közbeszédben – például a dualista időszakról vagy a revízióról – forgalomban lévő értelmezéseken is volna még mit finomítani a szakembereknek.

Ám úgy tűnik, mintha Szlovákiában és Romániában kerülnék, esetleg „megoldott”, „lezárt” témaként kezelnék Trianon kérdéskörét. Pedig a Trianon utáni kisebbségi kérdés elnagyolt vagy egyoldalú (kizárólag bukaresti/kolozsvári és prágai/pozsonyi nézőpontból történő) értelmezése csak az adott korszak hiányos, elnagyolt vagy egyoldalú megértését eredményezheti. Ami nem csupán az 1918–1920 utáni „magyarkérdés”, hanem a román(iai) és csehszlovák(iai) társadalomtörténet taglalására, illetve a román és szlovák nemzettudat elemzésére is rányomja a bélyegét. Ha viszont mégis szóba kerül, akkor – jobb esetben – legfeljebb egy „döntetlen” az eredmény a hagyományos nacionalista-etnocentrikus megközelítés és a kritikai szemlélet között. Mégpedig a szlovák és román történetírás fősodrában is, amelyektől távolodva a nemzeti viszonyulás dominanciája rohamosan nő – a tágabb nyilvánosságról nem is beszélve, ahol gyakorlatilag általánosnak tekinthető.

Ráadásul – ahogy már fentebb is említettem – mintha a politika túl gyakran „nehezede rá” a Trianonnal kapcsolatos felvetésekre, nemzet(állam)i érdekekkel szorítva háttérbe a szakmai szempontokat. Ugyanakkor az a tény is, hogy szomszédaink részéről szinte ugyanezek a bírálatok fogalmazódnak meg a magyar történeti tudat állapota, a kritikai műltszemlélet és önreflexió (pontosabban ezek hiányosságai) kapcsán,¹⁵ arról árulkodik, hogy van még mit meg- és kibeszélnünk egymással.

Lényeges kérdés még, hogy kik termelik jelenleg a „Trianonnal” kapcsolatos tartalmakat? Továbbá ki rendeli meg, ki ellenőrzi és legitimálja ezt a termelést, és végül ki fogyasztja a „termékeket” az egyes országokban? Bár egyes országok történészei munkáikban az áttekintés igénye nélkül már többször kitértek ezekre a kérdésekre, talán érdemes lenne szisztematikusan is áttekinteni az egész témát. Nemzetközi vonatkozásban is fel lehetne térképezni azokat a területeket (kiadókat, lapokat, intézményeket stb.), ahol ma folyik „Trianonnal” kapcsolatba hozható kulturális termelés, mint ahogy azt is tisztázni lehetne, ezek hogyan hatnak egymásra, és milyen szerepet játszik ebben a politika az egyes országokban. Végül pedig hogy mindehhez miképp viszonyulnak a történészek, hogyan vannak ők is jelen a populáris kultúra „piacán”, ott mennyire versenyképesek, és mennyire tudják érvényesíteni a szakmai szempontokat?

Krisztián: Egy hitelrontás ellenében. *ÉS* 55 (2011) 10. sz.; Kovács Éva: Az a konok okság. *ÉS* 55 (2011) 12. sz.; Tamás Pál: A Trianon-vitához. *ÉS* 55 (2011) 17. sz.

¹⁵ Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (2011) 4. sz. 109–132.; Čo majú spoločné Maďari s Japoncami vo vzťahu k vlastným dejinám? In: *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Zost. Jaroslava Rogulová et al. Bratislava, 2016. 351–372.

A párbeszéd helyei

A „Trianonnal” kapcsolatos nézetkülönbségek és a „kényes kérdések” alkalmankénti kerülése azonban nem jelenti azt, hogy a szlovák és román történészek egyöntetűen elzárkóznának a magyar kollégákkal való párbeszédétől. Épp ellenkezőleg: szakmai együttműködésből, közös projektekből nincs hiány, és általában kiváló személyes és partneri kapcsolatok jellemzik a három akadémiai közeget. A fentebb vázolt – gyakran nyomasztó – körülmények és kényszerek is többnyire azonosak mindhárom országban (azzal a lényeges kivétellel, hogy a magyar nacionalizmusnak nem kell olyan jellegű kisebbségi kérdéssel megküzdenie, mint amilyen a „magyarkérdés” Romániában és Szlovákiában). A párbeszéd feltételei tehát – véleményem szerint – adottak, már csak az a kérdés, hogy van-e rá igény „Trianon” kapcsán is.

A párbeszéd egyik intézményesült fórumát a három tudományos akadémia történész vegyes bizottságainak rendszeres találkozási jelentik (igaz, még itt is van hova fejlődni), illetve azok a közös vagy nemzetközi szervezésű programok, konferenciák és előadások, amelyeken mód nyílik a szakmai eszmecserékre is. Kisebb-nagyobb konferenciákra, workshopokra és egyéni előadásokra az egyetemek, továbbá a bukaresti és pozsonyi magyar, valamint a budapesti szlovák és román intézetek keretében is sor kerül, többé-kevésbé rendszeres jelleggel. Például 2010-ben, a trianoni békeszerződés aláírásának kilencvenedik évfordulója alkalmából Budapesten és Érsekújváron is rendeztek egy-egy nemzetközi konferenciát (az utóbbi anyagából pedig egy kiváló kötet is született¹⁶).

Az együttműködés lehetőségét és korlátait – vagy inkább a párbeszéd összetettségét – azonban jól mutatja az úgynevezett „magyar–szlovák közös tankönyv” (valójában segédkönyv) projektje.¹⁷ A hasonló „nyugati” minták alapján felülről kezdeményezett vállalkozás kedvező politikai hátszéllel indult, ám a körülmények megváltozása nagyban kihatott befejezésének megakadására is. Mindez szintén azt bizonyítja, hogy magyar–szlovák vonatkozásban erősen hatnak a fentebb már érintett tényezők. Maga a kézirat – amelybe volt alkalmam beletekinteni – viszont két dologról árulkodik. Egyrészt arról, hogy mindkét országban ténylegesen rendelkezésre állnak azok a szakemberek, akik tudnak és akarnak is együtt dolgozni, egységes szövegeket létrehozni, közös konklúziókkal. Másrészt pedig arról, hogy vannak témák, amelyekben továbbra is dominánsak a párhuzamos narratívák, amelyek nemzeti/nacionalista meghatározottsága jól beazonosítható – például a középkori magyar állam megalakulásának körülményei vagy épp „Trianon”. Viszont az, hogy más „kényes kérdésekben” – például a nemzeti mozgalomról szóló feje-

¹⁶ Miroslav Michela – László Vörös: *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava, 2013. A konferencia anyaga magyarul is olvasható a *Limes* 23 (2010) 4., 24 (2011) 1. számaiban.

¹⁷ Erről bővebben lásd Szarka László: A közös történelem nehéz öröksége. Viták nemzet és állam historikumáról. *Regio* 22 (2014) 1. sz. 156–192. A magyar–szlovák közös történelmet feldolgozó kötet minden egyes fejezetét egy-egy magyar és szlovák történészből álló szerzőpáros írta meg, akiknek a munkáját a történész vegyes bizottság két vezetője, Szarka László és Štefan Šutaj koordinálta.

zetben – a szerzők képesek voltak közös szöveget alkotni, arról tanúskodik, hogy ez a meghatározottság egyáltalán nem szükségszerű.

A magyar–szlovák segédkönyv a projekt megakadása ellenére is komoly eredménynek számít, főleg ha azt nézzük, hogy magyar–román viszonylatban még csak fel sem merült egy hasonló vállalkozás a két nemzeti narratíva „összebékítésére”. Itt csak néhány közös (de azért természetesen nem lebecsülendő) tanulmánykötetre van példa,¹⁸ valamint néhány fordításra és az utóbbi években a Bukaresti Magyar Intézetben tartott előadás-sorozatra. A „Trianonnal” kapcsolatos párbeszéd akadozását azonban talán egy meglehetősen félre-csúszott, „rossz” vita szemlélteti a legjobban. A Koltay Gábor és Raffay Ernő nevével fémjelzett „Velünk élő Trianon” című film erdélyi vetítése kapcsán kialakult feszültségek és hisztérikus román politikai reakciók, majd a román értelmiségiekkel Bukarestben folytatott televíziós eszmecsere inkább csak két, saját sérelmeibe és etnocentrizmusába merevedett álláspontot jelenített meg, csekély reményt hagyva a továbblépésre.¹⁹

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a nem csak „Trianonról”, de hozzá sok szálon kötődő témáról is folytatott magyar–szomszéd párbeszédnek a „hivatalos”, intézményesült fórumokon túl más terei is vannak. 1989 óta számos civil és egyéb szakmai kezdeményezésről beszélhetünk, amelyek sikere ugyan egyelőre nem nevezhető forradalminak, ám mindenképpen hozzájárulnak a kommunikáció javulásához. Ilyennek nevezhető – román–magyar viszonylatban – az erdélyi, rövid fennállású, de annál színvonalasabb cikkeknek helyet adó, kétnyelvű *Provincia* folyóirat vagy jelenleg a *Corbii Albi* nevű egyesület munkássága, illetve a *Maghiaromania* csoport ténykedése; szlovák–magyar vonalon pedig a Demmel József nevével fémjelzett *Kor/ridor* folyóirat és könyvsorozat,²⁰ a *Szent Adalbert Alapítvány* és a *Terra Recognita Alapítvány*, újabban a *TÉKA*²¹ projektjei. Kárpát-medencei szinten idesorolhatjuk még a Surján Ferenc által létrehozott *Charta XXI. Mozgalom* is. A legkülönbébb közös rendezvények, pályázatok és projektek tapasztalataiból leszűrhető, hogy általában mindegyik oldalról nyitottság és érdeklődés nyilvánul meg a párbeszéd és együttműködés iránt, még ha az természetesen nem mindig sima és problémamentes.

Mindezt figyelembe véve hogyan vonható ma meg a „Trianonnal” kapcsolatos magyar–szomszéd párbeszéd mérlege és esetleges folytatásának esélye? Valóban annyira kizárják egymást és „összebékíthetetlenek” a nemzeti narratívák – még a „legtisztább szándékok” és „legjobb szakemberek” igyekezetei ellenére is –, mégpedig egyszerűen „nemzeti jellegűből” kifolyólag, ahogy azt Vörös László szkeptikusan megállapítja elem-

¹⁸ Pl.: 1918 – *Sfârșit și început de epocă/1918 – Korszakvég – korszakkezdet*. Ed. Cornel Grad – Viorel Ciubotă. Satu Mare [Szatmárnémeti]–Zalău [Zilah], 1998.; *Nation-Building and Contested Identities. Romanian and Hungarian Case Studies*. Ed. Balázs Trencsényi et al. Bp.–Iași, 2001.

¹⁹ Virginás Péter: A Trianon-különszám: egy médiaesemény diskurzusai. *Korunk* 17 (2006) 5. sz. [Május.] <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00113/1706.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.)

²⁰ Kétnyelvű folyóirat indult a szlovák–magyar közös múltból. *Múlt-kor.hu* 2014. június 03. https://mult-kor.hu/20140603_ketnyelvu_folyoirat_indult_a_szlovakmagyar_kozos_multrol. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 30.)

²¹ Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása.

zése konklúziójaként?²² Valóban csak egy teljesen más nyelv segítségével tudunk továbblépni, meghaladva a történelem nemzeti meghatározottságú szemléletét, amit például Gyáni Gábor is szorgalmaz?²³

A kérdést azonban meg is fordíthatjuk, ami nem túl elmés megoldás, elismerem, de talán mégis lehet értelme. Azaz reálisabb-e a nemzeti történelemszemlélet kereteiből való kilépés, mint a keretein belüli megoldás keresésének folytatása? Kiléphetünk-e egyáltalán a nemzeti keretektől egy mélységesen és folyamatosan nemzetiesített világban, amelyben – legalábbis egyelőre – a globalizáció még nem törte meg a nacionalizmus hatalmát. A nemzeti eszme ugyanis minden ellenkező jóslat dacára továbbra is sikeresnek mondható (akár tetszik ez nekünk, akár nem), és még mindig erre épül a mai világrénd. A nemzeti eszme már vagy két évszázada elkezdett intézményesülni, a nemzetállamok (pontosabban az így nevezett államok) pedig olyan automatikusan reprodukálják azt – nemzetiesítve az egymást követő generációk gondolkodását –, hogy a nemzeti szemlélet nemcsak általánosnak tekinthető, hanem az emberek túlnyomó többsége számára teljesen magától értetődő is. Ez az a világ, ami mindenki számára ismerős, az a nyelv, amit mindenki beszél, és ha valaki nem a nemzeti diskurzus nyelvét használja, azt gyakran meg sem értik. Nem reálisabb (vagy realistább)-e ezekből az adottságokból kiindulni? Ami alatt nem azt értem, hogy fel kellene adni a transznacionális szemléletet, és továbbra is ragaszkodnunk kellene a nemzeti szemlélet újratermeléséhez, hanem csak azt, hogy érdemes figyelembe venni azt a közeget, amelyben ténykedünk. Bizonyára nem csak szellemi kényelmességből, konformizmusból, korlátoltságból, netán nacionalista elvakultságból ragaszkodik a történészek nagy része még ma is a nemzeti szemlélethez.²⁴

Másrészt arra sincs garancia, hogy a nemzeti diskurzus és múltszemlélet kereteiből való kilépés megoldja a nézetkülönbségeket – lehet, hogy csak más szintekre helyezi át őket. Bár például a mikrotörténelem, az eszme- vagy gazdaságtörténet denacionalizált szintjein feltehetően kevésbé érvényesülnek a nacionalista ideológiai elvárások, mint ahogy az apró résztemák kutatása során is (és mivel a politika és a nagyközönség kevésbé érti őket, így nem is annyira érdeklődik irántuk), de ez sem szükségszerű. Ráadásul ez is csak távlatosan jelenthet megoldást, és ha addig kikerüljük a szélesebb érdeklődésre is számot tartó témákat, az egyet jelent a szakmai elefántcsonttornyokba való sokat bírált bezárkózás fenntartásával, a diskurzus és a fősodor „átengedésével” a nacionalista megközelítést alkalmazóknak.

Az, hogy a nemzeti diskurzusok nyelvét is használjuk, még nem kell, hogy egyenlő legyen a nemzeti/nacionalista ideológia átvételével. A konszenzus által övezett szakmai követelmények betartásával, némi empátiával és a multiperspektivitás segítségével talán sikerül elkerülni a nemzeti elfogultságot. És így, a nemzeti ideológiai reflexektől mentesített, de a nemzeti szempontokat nem mellőző módon is lehet esély a közös témák közös

²² Lásd László Vörös: Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Repräsentácie udalostí rokov 1918–1920 v maďarskej a slovenskej historiografii. In: *Rozpad*, 63–64.

²³ Gyáni Gábor: A hazai történetírás nemzetközi beágyazottsága. *Aetas* 25 (2010) 4. sz. 15–27.

²⁴ Vö. uo. 21–27.

értelmezésére. (És ez nem csak úgy hangzik, mintha fából próbálnánk vaskarikát gyártani.) Kérdés tehát, hogy 2017–2020 között képesek vagyunk-e elindítani legalább egy színvonalas magyar–szomszéd vitát, vagy ha még merészebbet gondolunk: belátható időn belül össze tudnánk-e állítani egy közös szintézist a történelmi Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés kérdéskörében?

Ehhez az első lépés egy közös módszertan kidolgozása lenne, vagy legalább azoknak a szakmai elveknek a meghatározása és rögzítése, amelyek alapján a vitatott kérdések korrekt módon kutathatók és bemutathatóak lennének. Ugyanis a nemzeti történetírások színvonalas, az újabb elméleti kereteket és trendeket, valamint a rokon társadalomtudományok eredményeit – adott esetben akár módszereit és megközelítéseit – is figyelembe vevő művelése mellett ebben a témában is elengedhetetlen a magyar–szomszéd együttgondolkodás. Trianon kérdésköre talán minden másnál jobban igényli a nemzetközi szakmai vitákat, a nagyobb – társadalom-, gazdaság- stb. – történeti folyamatok és összefüggések, valamint az egész régió múltjának tanulmányozását. És minden szakember csak profitálhat abból, ha eltérő perspektívákkal és megközelítésekkel találkozik, a különféle aktorok megértése nélkül az összkép amúgy sem lehet teljes...

Egy ilyen vitához, a kutatási eredmények közös feldolgozásához, együttműködésekhez, majd esetleges közös szintézishez kíván platformot nyújtani a szomszédos történészek és egyéb szakemberek (szociológusok, antropológusok, politológusok, irodalom- és művelődéstörténészek, szociálpszichológusok stb.) számára is az MTA „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoportja. Az Ablonczy Balázs által összeállított csoport nyitott az együttműködés fentebb említett formái előtt, legyen szó vitákról vagy egy olyan módszertan kidolgozásáról, amely elősegítheti a „Trianon-jelenség” közös szakmai vizsgálatát, beleértve a vele kapcsolatos kulturális termelés kutatását is. A csoport tagjainak kutatási területei azonban számtalan további kapcsolódási és együttműködési lehetőséget kínálnak: az életmód és szociálpolitika vonatkozásában, a történelmi események emlékezete és az emlékezetpolitika kapcsán, a gazdaságtörténetben, a határháborúk és a Tanácsköztársaság kérdéskörében; a nemzetközi kontextus és diplomácia témájában, a média, szépirodalom és női irodalom területén, továbbá a várostörténet, művészet- és építészettörténet, sporttörténet kapcsán, a menekültek kérdésében, a hatalom és értelmiség összefüggésében, a historiográfiában és tudománytörténetben egyaránt. Talán érdemes lenne kihasználni ezt a lehetőséget, és nem hagyni, hogy „Trianon” továbbra is különféle obskúrus személyek, szélsőséges csoportok és a politika eszköze legyen a magyar határ mindegyik oldalán. A lehetőség tehát adott, csak élni kell vele.